

Panu Turunen

Kirjastofilosofiaa uudella tavalla

Pieni kirjastofilosofia. Kirjastonhoitajuuden käsite sekä ammatillinen, opillinen ja poliittiskulttuurinen käytäntö / Vesa Suominen. Oulu: Oulun yliopisto, 2001. FIS Finnish information studies 16.

Kirjastofilosofia, mitä se on? Mieleen tulee ammatitieteen, jossa pohdiskellaan alan ammatillisen käytännön eettisiä perusteita. Toinen kirjastofilosofian alue on luokituksen filosofia, jossa tarvitaan tieteenfilosofiaa. Uuno Saarnio ja Raili Kauppi ovat antaneet tällä saralla tärkeän panoksen: heidän mukaansa tieteen hierarkia ja siten myös kirjaston luokitus tulisi rakentaa matematiikan ja logiikan keskeiselle roolille. Ne ovat keskeisiä, koska maailmankatsomuksen on oltava ristiriidaton ja tarkasti ajateltu (Palomäki 1999, s. 9).

Kirjastoalan itseymmärrys

Vesa Suominen uusi kirja käsittelee molempia mainittuja aihepiirejä, ammatitieteen mm. luvussa, jonka nimi kertoo paljon: Moniarvoisuusetiikkaa ja sensuurikieltoa, s. 124-127, luokituksen filosofiaa mm. luvussa Tunnustavat sisällysluettelot, s. 122-124. Suomisella ne ovat kuitenkin vain juonteita uudessa, omaperäisessä kirjastofilosofiassa, jonka tavoitteena on kirjastoalan parempi itseymmärrys. Toki aikaisemmatkin kirjastofilosofiat auttavat alaa ymmärtämään itseään paremmin, mutta niiden näkökulma on suppeampi kuin Suomisella. Voisi sanoa, että hänen kirjallaan on selvä yhteiskunnallinen tilaus. Kentällä on melkoinen epätietoisuus alan tulevaisuudesta. Tarvitaanko kirjastonhoitajaa ja kirjastovirkailijaa tulevaisuudessa? Hämmäntyneinä alan ihmiset seuraavat nopeaa kehitystä, josta yhtenä merkinä on se, että tietyissä piireissä näköjään melkein hävetään kirjastonhoitajan ja kirjastovirkailijan titteleitä. Alalle tulee entistä enemmän tietoasiantuntijoita, tietopalvelusihteereitä jne. Tarvitaanko enää kirjastonhoitajaa? Jos joskus on pohtinut tällaisia kysymyksiä, kannattaa tarttua Suominen kirjaan. Se tarjoaa aiheesta selkeän ja huolellisesti perustellun näkemyksen

Parasta kirjassa onkin, että se tarjoaa filosofisia eväitä kirjastoalalla toimiville. Kirja on normaalia tieto-

kirjaproosaa, aikaisempia filosofian opintoja ei edellytetä. Vain lukuun 4 (Kirjastonhoitajuuden opillinen ja tutkimuksellinen perspektiivi) on mielestäni pakattu liikaa sivistyssanoja. Pieneen tilaan (11 sivua) on yritetty mahtuttaa liikaa asiaa, ja tämä kostautuu luettavuudessa.

Suomisen kehittelemä kriittisen kirjastonhoitajuuden käsite on oivallinen; sitä vastaan voi peilata erinäisiä käytännön ongelmia, esim. seuraavaa. Kirjankustantaja Olli Arrakoski on pannut merkille, että jo 1980-luvulla tapahtui tärkeä muutos: "Kirjastojen tilausluvut keskittyivät jo 1980-luvulla, kun valtionapu kytkettiin lainauslukuihin. Kirjastot tilasivat mieluummin 20 kaariutriota kuin yhden Utrion teoksen ja 19 runokirjaa." (Arrakoski 2001, s. 19) Ja tilanne pahenee. Kriittistä kirjastonhoitajuutta tarvitaan. Suominen puolustaa monien, erilaisten näkemysten esiintuloa (erit. s. 90-91).

Jos aikaisemmille kirjastofilosofioille oli ominaista moraalifilosofinen (soveltavan etiikan) näkökulma vs. tieteenfilosofinen näkökulma, niin Suominen teoria on kulttuuri- ja yhteiskuntafilosofinen. Tiivistän hänen näkemyksensä seuraavasti:

KULTTUURIFILOSOFINEN TEESI: kirjastossa vallitsee dokumentin auktoriteetti

YHTEISKUNTAFILOSOFINEN TEESI: kirjasto antaa hyödyllisen panoksen yhteisönsä elämään

Jürgen Habermasin teoria tiedonintresseistä tarjoaa jäntevän taustan kirjastofilosofialle. Praktisen, poliittisen ja teknisen peruskäsitteet Suominen lainaa Habermasilta. Humanistisilla tieteillä on praktinen, yhteiskuntatieteillä poliittinen (emansipatorinen), luonnontieteillä ja tekniikalla tekninen tiedonintressi. Tätä jakoa Suominen soveltaa kekseliäästi ja kehittää kirjastonhoitajuuskäsitteiden kolmion, jossa kolmion kärjissä ovat praktinen, poliittinen ja tekninen. Kolmion sivuille asettuu kolme kirjastonhoitajuuden tyyppiä: praktisen ja poliittisen yhdistyessä kehittyy kriittinen ja tunnustuksellinen kirjastonhoitajuus, praktisen ja teknisen yhdistyessä kielellinen/semioottinen kirjaston-

hoitajuus, teknisen ja poliittisen yhdistyessä institutionaalinen kirjastonhoitajuus (virastoprofessionalismi). Kolmion ansiosta kirjastofilosofia saasekään muodon ja teoretisointia on helppo seurata. Malli on hyödyllinen, koska kukin kirjastoalalla toimiva voi miettiä omaa paikkaansa tuossa kolmiossa ja ymmärtää omaa rooliaan ja alaansa paremmin.

Tiedonintressiteorian kritiikkiä

On kuitenkin syytä muistaa, että Habermasin tiedonintressiteoriaan ei tule suhtautua kriittikömmästi. Sen sovellus toimii Suomessa hyvin hänen tarvitsemallaan rajatulla alalla. Mutta sitäkin pitää täydentää, jos halutaan pohtia tiedonintressejä syvällisemmin kuin Habermas, jonka teoria on oman aikansa, yhteiskuntakriittisen 1960-luvun lapsi. Habermasia kiinnostaa aito yhteiskuntatiede, sen sijaan ns. sosiaalitekniologiaa (insinöörinäkökulmaa yhteiskuntatutkimukseen) hän kritisoi. Aitoa luonnontiedettä hän ei kuitenkaan ymmärrä. Jos esim. Pentti Linkola tutkii Päijät-Hämeen lintuja, millainen tiedonintressi hänellä on? Ei ainakaan tekninen intressi. Habermasilaiset sanoisivat tähän, että lintujen tutkimisen intressi on tekninen, koska tutkimustietoa käytetään ympäristömuutosten indikaattoreina. He viittaavat esim. Rachel Carsonin kirjaan *Hiljainen kevät*, jonka tiedoista pelästyttiin ja saatiin DDT-päästöjä kuriin. Vastaan tähän: lintutietoja voidaan käyttää teknisessä intressissä, mutta usein se ei ole perimmäinen intressi. Sitä paitsi: miksi teoriassa myönnetään aidon yhteiskuntatieteen olemassaolo, mutta ei aidon biologian, aidon geologian jne.? Väitän, että jo ihmisten käyttämät metaforat osoittavat aidon biologisen tiedonintressin olevan olemassa. Esim. Suomessa: elävä traditio (s. 45), aktuaalinen, elävä merkitys (s. 48), yhteisön elämä (s. 68), elävä ja vaikuttava informaatio (s. 110), elävä ideologia (s. 133) jne.

Argumentointi metaforien varassa ei ehkä tyydytä. Täydennetäänpä siis esimerkillä nykytieteestä. Perinteinen filosofinen ja humanistinen tutkimus, esim. kielen alkuperän tutkimus, tarvitsee nykyään tuekseen biologiaa. Enää ei riitä, että pohditaan asiaa filosofisesti eikä sekään, että tehdään päätelmiä kielen rakenteen mahdollisesta historiasta (ks. esim. Turunen 1997). Tarvitaan biologian panosta, tässä tapauksessa vertailevaa anatomiaa (Lieberman 2000). On vaikea nähdä, miksi tiedonintressiä pitäisi tässä väittää tekniseksi, vaikka ollaankin luonnontieteiden parissa.

Mitä opimme tästä? Habermasin teoriaan tulee suhtautua kriittisesti ja jos halutaan syventää analyysiä, perimmäiseksi tiedonintressiksi näyttää osoittautuvan elämää koskeva intressi.

Merkitysteoria

Pienen kirjastofilosofian mukaan kirjastossa vallitsee dokumentin auktoriteetti. Ihminen on homo symbolicus (Ernst Cassirerin ilmaus) ja kirjastoihminen aivan erityisesti, koska hän huolehtii ja puhuu dokumenteista. Dokumenteilla on merkitystä ihmiselle, muuten kirjastoja ei tarvittaisi. Siksi onkin perusteltua, että kirjastofilosofiassa pohditaan merkityksen käsitettä. Merkityksen käsite on vaikea, mutta 1900-luvun filosofiassa keskeinen. Ranskalaiseen filosofiaan Paul Ricoeurin tukeutuen Suominen erottaa toisistaan merkityksen ja sisällön: "Sisällön käsite viittaisi kohdattavaan objektiin, merkitys olisi taas se, mitä mieleemme synnyttää mm. kohdatessaan sisältöjä (tai semioottisia objekteja, joiden ilmaisusta käytössä olevien koodiemme kautta tunnistamme joitakin sisältöjä). ...merkitys ...on se, mitä jokin merkitsee meille." (s. 53) Pääsemme kiehtovan filosofisen kysymyksen äärelle: ovatko merkitykset subjektiivisia?

Ricoeur tarkoittaa semioottisilla objekteilla esim. kertomuksia, kansantaruja ja myyttejä. Hän haluaa osoittaa, että niitäkin voidaan tulkita kuin tekstejä. Hän toteaa kauniisti: teksti odottaa ja kutsuu lukijaansa, teksti on avoin joltain muuta kohti, lukeminen on uuden diskurssin liittämistä tekstin diskurssiin. Tulkinta on tämän liitoksen konkreettinen tulos. (Ricoeur, s. 53-54) "Ennen lukemista tekstillä oli vain merkitys (sens), so. sisäiset suhteet, rakenne. Nyt se tarkoittaa jotakin (signification), so. lukevan subjektin oma diskurssi toteutuu." (s. 56) Suominen ei käännä näin, vaan hänellä sens = sisältö, signification = merkitys. Filosofista terminologiaa on tunnetusti vaikea kääntää, eikä suomentajan asema ole kadehdittava. Tärkeintä on olla johdonmukainen ja pitää kiinni siitä, mitä on päätetty. Mutta onko Suomessa ja minulla vain käännöstä koskeva erimielisyys, vai tulkitsemme Ricoeuria eri tavoilla? Ricoeurin merkitysteoria on kirjastofilosofiassa niin keskeinen, että asiaa kannattaa pohtia. Pulma on seuraava:

1. Onko Ricoeur merkitysteoriassaan subjektivistinen vai

2. Onko Ricoeur merkitysteoriassaan objektivistinen, mutta Suominen kääntää hänen distinktionsa varomattomasti, niin että voidaan luulla Ricoeurin olevan subjektivistinen?

Pyrin osoittamaan, että kysymykseen 1 on vastattava kielteisesti ja kysymykseen 2 myönteisesti. Tämä vaatii pienen katsauksen merkitysteoriaan.

1900-luvun merkitysteorian avainhahmo on Gottlob Frege (1848-1925). Hänen filosofiaansa ovat perinteisesti harrastaneet vain analyttisen filosofian ystävät, ja vasta vähitellen on tullut laajemmin tunnetuksi hänen kiinnostava kirjeenvaihtonsa fenomenologian perustajan Edmund Husserlin (1859-1938) kanssa. Kirjeenvaihto osoittaa, että Frege ja Husserl ovat samoilla linjoilla monessa suhteessa. Vasta 1950-luvun lopulla norjalainen filosofi Dagfinn Føllesdal analysoi huolellisesti Fregen ja Husserlin ajattelun yhtymäkohtia (ei pelkästään kirjeenvaihton, vaan koko tuotannon perusteella) ja huomasi analogian:

FREGE: merkki - merkitys - referentti

HUSSERL: psyykkinen akti - noema - objekti

Fregen esimerkki oli seuraava. Aamulla muutamia tunteja ennen auringonnousua nähtiin joskus itäisellä taivaalla Aamutähti. Toisena vuodenaikana voitiin nähdä läntisellä taivaalla kirkas Iltatähti. Ennen muinoin ei tiedetty, että Aamutähti ja Iltatähti ovat sama taivaankappale, nimittäin planeetta Venus. Fregen mukaan Aamutähdellä ja Iltatähdellä oli sama referentti (viittauksen kohde, tässä Venus), mutta eri merkitys. Merkki (tai ilmaus) viittaa kohteeseensa merkityksen välityksellä, ja tässä tapauksessa merkityksiä oli kaksi (kunnes tähtitiede osoitti, mikä on todellinen tilanne). Toisena esimerkkinä Fregellä oli ilmaus "maasta kaukaisin taivaankappale". Sillä on merkitys, mutta on hyvin kyseenalaista, onko sillä referentti.

Husserlin erottelu on Fregen erottelun yleistys, kuten hän itse toteaa: "noema ei ole mitään muuta kuin merkityksen idean yleistämistä koskemaan koko aktien aluetta" (Ideen III, § 16). Husserlin slangin mukaan psyykkisiä akteja ovat esim. muistaminen, havaitseminen, ihmettely, haaveilu jne. Esim. ihmettelyn korkeata vuorta. Tässä psyykkisessä aktissa objekti on korkea vuori, noema on se sisältö, jonka välityksellä akti suuntautuu objektiinsa. Kaikilla akteilla on noema, mutta ei välttämättä objektia. Ajattelen Skotlannin kaljupäistä kuningasta. Tällä aktilla on noema, sisältö, koska voin vallan hyvin ajatella tällaista objektia. Mutta tässä tapauksessa objektia ei ole olemassa.

Frege muistuttaa vielä tärkeästä asiasta: "Ilmauksen merkitys on erotettava siitä mielikuvasta (Vorstellung), jonka ilmaus saa kuulijassa aikaan... Mielikuva on subjektiivinen; yhden mielikuva ei ole toisen... Tässä mielikuva eroaa olennaisesti merkin merkityksestä, joka voi olla monien yhteistä omaisuutta eikä siis ole yksilösielun osa tai modus; sillä ei voitane kieltää, että ihmiskunnalla on yhteinen ajatusten varanto, jonka se

siirtää sukupolvelta toiselle." (s. 43, suom. Tuomo Aho. Suomennosta hieman muutettu.) Tässä Frege tavoittaa idean, joka on myös kirjastofilosofialle keskeinen: juuri tuollaista yhteistä ajatusten varantoa kirjastossa vaalitaan. Merkitykset mahdollistavat sen. Tässäkin asiassa löytyy Husserlin ja Fregen välinen analogia:

FREGE: mielikuva - merkitys

HUSSERL: noesis - noema

Noesis on Husserlilla psyykkisen aktin täyttymisen psykologinen aspekti. Kun aikaisempi tarkastelu liikkui filosofisella tasolla, niin noesis siirtää näkökulman psykologian puolelle.

Nyt voidaankin nähdä, että Ricoeurin erottelu on Husserlin noema - noesis -distinktion omaperäinen sovellus tekstin tulkinnan alueelle. Ricoeur, kuten muutkin hermeneutiikan edustajat, jatkaa selkeästi Fregen ja Husserlin viitoittamaa tietä. Ricoeurin distinktio osoittautuu hyödylliseksi Suomisen kirjastofilosofiassa, kun vain varotaan pitämästä merkityksiä subjektiivisina. Esim. kirjastonhoitajuuden ja tietohallinnon vertailu on kiinnostavaa (s. 106-113). Kirjastonhoitajuudessa kulttuuristen sisältöjen moninaisuus on keskeistä, kun taas tietohallinnossa pyritään informaation jalostamiseen. Edellisessä sisällöllä (merkityksillä) yhteisenä omaisuutena on keskeinen rooli, jälkimmäisessä subjektiivisilla tiedontarpeilla ja informaation valitsemisella niiden mukaan.

Lähteet

- Arrakoski, Olli (2001). Lintukodosta vapauden uhkiin. (Haastattelu.) Kirjakauppalehti, n:o 1, 18-20.
- Frege, Gottlob (1892). Mielestä ja merkityksestä. Suom. Tuomo Aho. Teoksessa: Ajattelu, kieli, merkitys: analyttisen filosofian avainkirjoituksia. Toim. Panu Raatikainen. Helsinki: Gaudeamus, 1997.
- Lieberman, Philip (2000). Eeva puhui: ihmisen kieli ja ihmisen evoluutio. Suom. Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Terra Cognita.
- Palomäki, Jari (1999). Bibliotheca universalis: Raili Kaupin kirjastofilosofiaa. Humanisti, n:o 1, 5-9.
- Ricoeur, Paul (1992). Från text till handling. 3. p. Stockholm: Östling, 1992.
- Turunen, Panu (1997). Kielen alkuperästä. (Jean Aitchisonin kirjan arvostelu.) Virittäjä, n:o 1, 1997, 152-154.